

МОНЕТА НА ЦАР КОНСТАНТИН АСЕН (1257 – 1277), ПРЕПЕЧАТАНА ВЪРХУ СРЕБЪРНО ЯДРО

Тенчо ПОПОВ

*Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, София 1618,
ул. „Проф. Иван Дуйчев“ № 18; tnpopov@gmail.com*

ABSTRACT

The author studies an unknown silver coin of Tsar Constantine Asen (1257 – 1277), issued with the dies of the bronze type – “the tsar on a horse” over the silver trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II, issued without doubt after 1272.

Keywords: silver trachy; Tsar Constantine Asen; Jacob Svetoslav

Монетосеченето на цар Константин Асен е детайлно изследвано в българската нумизматична литература. То е известно чрез шест медни типа монети, ясно хронологизирани в последователността на тяхното издаване (Дочев 1982, 3 – 17; Дочев 2009, 59 – 84). Последните проучвания позволиха нискотегловният му VI тип „сърс серафим“ да се преотнесе към медното монетосечене на цар Георги I Тертер (1280 – 1292) поради появата на екземпляри, върху които ясно се чете името Георги, но и поради факта, че първообразът на монетната иконография е въведен във византийското монетосечене от император Андроник II след неговата интронизация през 1282 г. (Попов 2018, 10 – 20). При това положение най-късните монети, отсечени от името на цар Константин Асен, се явяват неговите номинали със значително редуцирано тегло от тип III – „царят на кон“ и тип IV – „царят прав, със звезди, бюст на Христос Пантократор“, които са определени от К. Дочев дори като *type immobilise* (Дочев 2012, 9).

В този нумизматичен контекст следва да се впише и новооткритата сребърна монета на цар Константин Асен (**Обр. 1**). Тя е отпечатана с матриците на неговия меден тип – „царят на кон“ (**Обр. 2**), върху сребърна монета на Михаил VIII Палеолог с Андроник II, издадена несъмнено след 1272 г., когато Андроник е обявен за съимператор на баща си (Grierson Class VIII, Nr. 36, Plate 13, Nr. 212 – 215; Bendall Nr. 85).

Описанието на монетата е, както следва:

Аверс: Царят на кон, в ход надясно, със стема с пендилия, облечен в официален орнат – дивитисион и развяващ се назад сагион, държи в дясната си ръка къс жезъл, завършващ с двоен кръст. Царското име не се е

отпечатало, видима е само буквата С, но от името Асен са видими трите последни букви.

Реверс: Бюст на Исус Христос с кръстат нимб. Дясната ръка е пред гърдите, а в лявата държи евангелие.

AR; 2,05 г; 22 – 25 мм

Обр. 1. Сребърна монета на цар Константин Асен, препечатана върху сребърна трахея на Михаил VIII Палеолог с Андроник II.

Fig. 1. A silver coin of Tsar Constantine Asen, overstrike of trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II.

Обр. 2. Медна монета на цар Константин Асен от типа „царят на кон“.

Fig. 2. Copper coin of Tsar Constantine Asen of the type „the king on horseback“.

Пред предните крака на коня се вижда отчетливо изображение на долната част от главата на архангел с ореол, остатък от първоначалното изображение върху сребърното ядро, при което над двамата съимператори е представен бюст на архангел с криле. Вероятно при повторното отпечатване монетата е била орязана, за да се намали теглото. Това личи както от нехарактерните остри ръбове, така и от половинчатото изображение на благославящия двамата императори архангел (**Обр. 3**).

Данни за намирането на монетата не са известни. Тя беше продадена на аукцион с обозначението „неопределена византийска сребърна трахея“ и днес принадлежи към частна българска колекция. Автентичността ѝ е безспорна – ядрото и изображенията не показват никакви следи от съвременна интервенция.

Представеният по-долу нумизматичен анализ се обуславя от няколко обстоятелства. На първо място не може да се смята, че монетата е част от парична реформа, предполагаща въвеждането на сребърен номинал. Довод за това е фактът на нейната уникалност – реформата предполага отсичането на голямо количество монети. Освен това би било естествено новият

Обр. 3. Сребърна трахея на Михаил VIII Палеолог с Андроник II.

Fig 3. Silver trachya of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II.

Обр. 4. Аверс на медна монета на Яков Светослав. Царска корона с пендилия.

Fig. 4. Obverse of a copper coin of Jacob Svetoslav. Royal crown with pendilia.

сребърен номинал да се отличава със своя иконография, а не да копира иконографията на господстващия меден номинал. И не на последно място – в самата Византия сребърните номинали на Михаил VIII не са особено популярни и се издават предимно по пропагандни съображения, а не с оглед на належаща нужда на паричното обращение. В този икономически контекст и с оглед ескалиращото господство на Балканите на сребърния венециански грош реформа на българското монетосечене с въвеждането на конкавна сребърна монета изглежда необяснима.

На второ място сребърната монета на цар Константин Асен не може да се разглежда и като нестандартно монетосечене, резултат от грешка на гравьора – монетата очевидно не е проба на новосъздадена матрица за медния тип „царят на кон“, защото такава проба не би следвало да се направи върху благороден метал като среброто, още повече че отпечатъкът изглежда направен от стара и вече износена матрица.

Следователно сребърната монета на цар Константин Асен, отпечатана с матриците за неговия меден тип „царят на кон“, е плод на настъпили необичайни политически обстоятелства, които са изисквали като отговор от царските власти отпечатването на малко количество сребърни трахеи, при това в кратко време, което не е позволило изработването на специални матрици.

Известно е, че цар Константин и царица Мария са правили всичко възможно да гарантират трона на своя син Михаил – той бил обявен за съцар

на баща си съвсем невръстен, още преди 1272 – 1273 г. (Пахимер 1980, 170; Дуйчев 1944, 65) и бил публично изтъкван фактът за неговото порфирородство (Дуйчев 1944, 279 – 280). Логично би било издигането на малолетния Михаил за съцар да бъде пропагандирано със специално отсечени монети, но при тези обстоятелства би следвало да се изпише неговото име. Сигурно е, че сребърната монета не е отсечена по този повод, още повече че препечатаната сребърна монета има за *terminus post quem* 1272 г., когато е издадена монетата на Михаил VIII с неговия съимператор Андроник.

Какви биха могли да бъдат тези извънредни политически обстоятелства, принудили финансовите власти инцидентно да отсекаят сребърни монети от името на цар Константин?

Константин Тих заел престола на Асеновци, след като през 1256 г. погинали последните двама мъжки потомци на българската царска династия – Михаил Асен и неговият първи братовчед Калиман. Изборът на болярския съвет паднал върху скопския болярин, който първо трябвало да се разведе, а след това да се ожени за Ирина Ласкарина Асенина и именно чрез този брак да придобие права върху трона на Асеновци (Пахимер 1980, 166 – 167). Несъмнено болярите са се надявали на мъжки наследник от този брак, Асеновец по майчина линия, на когото Константин да остави царството.

Съдбата обаче отредила друго. Към 1268 г. Ирина починала, без да дари царствения си съпруг с наследник. За да се утвърди на трона и да спечели благоволенieto на византийския император, цар Константин побързал да се ожени повторно за Мария, племенница на Михаил VIII. При това положение българската царска корона нямало как да бъде наследена от потомък на Асеновата династия.

През 1264 г. друго неблагоприятно сполетяло българския цар – той счупил крака си след падане при езда и оттогава „го возели в колесница като обикновен товар“ (Пахимер 1980, 172; Ников 1920, 184; Златарски 1940, 514). Средновековното теократично и провиденциално разбиране за царската власт обаче не допускало тронът да се заема от сакат човек – царят се разглеждал като земна еманация на божиято съвършенство. Именно по тази причина през 1282 г. сръбският крал Стефан Драгутин се принудил да отстъпи кралството на своя брат Стефан Урош II Милутин. Инцидентът от 1264 г. отворил една голяма, при това легална възможност царската власт на Константин да бъде оспорена.

Претендентът Яков Светослав не само бил физически здрав, но и „водил една внучка на великия Асен и чрез това е имал... повече право върху търновския престол, отколкото владеещия цар Константин“ (Ников 1920, 185). Той си присвоил царската титла, която му била призната от унгарския крал Стефан V и фактически обособил владението си като независимо от Търново царство след 1266 г. (Ников 1920, 138; Златарски 1940, 519; Димитров 1998, 175, 195). Със своята политическа активност Яков Светослав се превърнал в „опасен съперник на търновската династия“ (Ников 1920, 189).

За да отстрани сериозната заплаха за властта на своя съпруг и син царица Мария решила първоначално да интегрира претендента Яков Светослав в царското семейство и същевременно във властта, а впоследствие да го елиминира физически. През 1275 г. тя организираща в Търново специална пищна церемония, при която осиновила вероятно по-възрастния от самата нея Яков Светослав, като му отредила положението на втори син след порфирородния Михаил (Пахимер 1980, 171). С този акт претендентът вече се наредил на второ място в листата на престолонаследия и изглежда е получил обещание за участие в бъдещ регентски съвет.

При пристигането си в Търново Яков Светослав вероятно е донесъл със себе си предварително изсечени медни монети с неговото име (**Обр. 4**), които били раздадени на стекло то се множество. Монетите били отсечени именно с цел да бъдат раздавани на населението за пропагандиране личността на Яков Светослав (Пенчев 1985, 23; Юркова, Пенчев 1990, 178 – 179; Пенчев 1999, 92). Това твърдение се доказва от факта, че те се намират днес в цяла Северна България, но отсъстват в района на Видин, където той предполагаемо резидирал.

От нумизматична гледна точка монетосеченето на Яков Светослав се характеризира с няколко особености. На първо място е сигурно, че тези монети са създадени от неумел и неук гравьор – изображенията са груби и елементарни, което ги отличава от цялата продукция на монетарницата в Търново и изключва възможността да са отсечени там. Точният момент във времето на управление на Яков Светослав, в който монетите са издавани, не може да бъде определен от техния метричен стандарт, нито от съдържанието на колективните находки, в които те присъстват. Освен споменатата по-горе хипотезата на Вл. Пенчев за специално монетосечене с оглед използване при церемонията от 1275 г., която ние напълно възприемаме, е известна и хипотезата на К. Дочев за дълговременно монетопроизводство в интервала 1263 – 1273/75 г. (Дочев 1980, 6; Дочев 2009, 86).

От изключителна важност за определяне на нумизматичните характеристики на монетосеченето на Яков Светослав е използваната иконография, чрез която е изобразена фигурата на издателя. Владетелят е коронован с ниска корона, украсена с пендилия, което несъмнено е изображение на царска корона. Облечен е с дивитисион (царски костюм), украсен с таблони, макар и несръчно предадени от гравьора. Чрез меча в дясната му ръка и щита в лявата е представен като воин – защитник на държавата, а това е широко разпространено изображение на императора през XIII в. Освен това е алузия за безпомощното състояние на сакатия Константин. В надписа освен името, отбелязано с буквите СВТ, присъства и названието ΔΕΣ/ΠΟΤΗΣ/, устойчиво използвано от византийските владетели като означение на тяхното императорско достойнство. Използваната иконография ни представя Яков Светослав като цар, а не като деспот под върховната власт на управляващия цар Константин.

В българската нумизматика монетите на Яков Светослав са окачествени като деспотско, но същевременно и претендентско монетосечене. Тук следва да припомним, че във византийския свят правото на монетосечене е изключително царско право. През целия XIII век има само два прецедента на деспотско монетосечене – на деспот Мануил Комнин Дука в Солун и на деспот Михаил II Дука в Епир след 1230 г., които обаче са реализирани след царска санкция – на самите монети деспотите са представени под условията на българския цар Йоан II Асен, който е обозначен с титлата и името си. (Попов 2023, 11 – 21). Ако монетите на Яков Светослав са издадени в качеството му на деспот, то на тях задължително трябва да присъства поне името на неговия сюзерен – цар Константин. В противен случай става дума за узурпация на изключителното царско право на монетосечене. Ето защо те са по-скоро материален израз на неговите царски претенции.

Можем да си представим неприятната изненада на царица Мария, когато била поставена пред свършен факт – неразрешено от царската власт монетосечене, на което не само липсвало името на цар Константин, но самият издател бил изобразен като цар, при това защитник на отечеството. Вероятно в тази непредвидена ситуация тя наредила да се препечатат наличните в хазната сребърни монети с използваните матрици от медното монетосечене от типа „царят на кон“ с името на Константин. И докато Яков Светослав раздавал на събралото се на церемонията множество нискостойностните медни монети със своето име, царица Мария раздавала скъпите сребърни монети, с което ясно показвала кой е действащият цар.

Сребърната монета на цар Константин най-вероятно е издадена като отговор на царските власти срещу неоторизираното монетосечене на Яков Светослав, разпространено в Търново при церемонията по неговото осигуряване през 1275 г.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

- Димитров 1998:** Хр. Димитров. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998. [Dimitrov 1998: Chr. Dimitrov. Balgaro-ungarski otnoshenija prez Srednovekovieto. Sofia, 1988.]
- Дочев 1980:** К. Дочев. Монетосеченето на деспот Яков Светослав. – Нумизматика, 1980, 1, 3 – 8. [Dochev 1980: K. Dochev. Monetosecheneto na despot Jakov Svetoslav. – Numizmatika, 1980, 1, 3 – 8.]
- Дочев 1982:** К. Дочев. Хронология на монетосеченето на цар Константин Асен (1257 – 1277). – Нумизматика, XVI, 2, София, 1982, 3 – 17. [Dochev 1982: K. Dochev. Chronologija na monetosecheneto na tsar Konstantin Asen (1257 – 1277). – Numizmatika, XVI/2, S. 1982, 3 – 17.]
- Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. В. Търново, 2009. [Dochev 2009: K. Dochev. Katalog na balgaskite srednovekovni moneti XIII – XIV vek. Veliko Tarnovo 2009.]
- Дочев 2012:** К. Дочев. Колективна находка с медни монети на цар Константин Асен (1257 – 1277) от крепостта Трапезица, Велико Търново. – Нумизматика,

- сфрагистика и епиграфика, 8, София, 2012, 90 – 96. [Dochev 2012: K. Dochev. Kolektivna nahodka s medni moneti na tsar Konstantin Asen (1257 – 1277) ot krepostta Trapezitza, Veliko Tarnovo. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika 8, Sofia, 2012, 90 – 96.]
- Дуйчев 1944:** Ив. Дуйчев. Изъ стара българска книжнина. Книга втора. София, 1944 [Duychev 1944: Iv. Duychev. Izy starata balgarska knijnina. Kniga vtora. Sofia, 1944.]
- Златарски 1940:** В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. III. София, 1940. [Zlatarski 1940: V. Zlatarski. Istorija na balgarskata darjava prez srednite vekove. T. III. Sofia, 1940.]
- Ников 1920:** П. Ников. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 година. – Сборник на Българската академия на науките, книга XI, София, 1920, 1 – 200 [Nikov 1920: P. Nikov. Balgaro-ungarskite otnoshenija ot 1257 do 1277 godina. – V: Sbornik na Balgarskata akademija na naukite, kniga XI. Sofia, 1920, 1 – 200.]
- Пахимер 1980:** Г. Пахимер. История. – В: Гръцки извори за българската история, т. X. София, 1980, 149 – 217. [Pahimer 1960: G. Pahimer. Istorija. – V: Gratzki izvori za balgarskata istorija, t. X, Sofia, 1980, 149 – 217.]
- Пенчев 1985:** Вл. Пенчев. Опит за установяване на датировката на монетосеченията на Мицо и Яков Светослав. – Нумизматика, XIX, 2. София, 1985, 20 – 25. [Penchev: Vl. Penchev. Opit za ustanovjavane na datirovkata na monetosechenijata na Mitzo I Jakov Svetoslav. – Numizmatika XIX/2. Sofia, 1985, 20 – 25.]
- Пенчев 1999:** Вл. Пенчев. Колективна находка с медни монети на деспот Яков Светослав. – Нумизматика и сфрагистика, VI, 2. София 1999, 89 – 102 [Penchev: Vl. Penchev. Kolektivna nahodka s medni moneti na despot Jakov Svetoslav. – Numizmatika i sfragistika, VI, 2. Sofia, 1999, 89 – 102.]
- Попов 2018:** Т. Попов. Неизвестен тип медна монета на Георги I Тертер. – Минало. 2018, 2, 10 – 20. [Popov 2018: T. Popov. Neizvesten tip medna moneta na Georgi I Terter. – Minalo 2018, 2, 10 – 20.]
- Попов 2023:** Т. Попов. Солун и Епир под върховната власт на цар Йоан II Асен след 1230 г. София, 2023. [Popov 2023: T. Popov. Solun I Epir pod varhovnata vlast na tsar Ioan II Asen sled 1230 g. Sofia, 2023.]
- Юркова, Пенчев 1990:** Й. Юркова, Вл. Пенчев. Български средновековни монети и печати. София, 1990. [Jurukova, Penchev: J. Jurukova, Vl. Penchev. Balgarski srednovekovni moneti i pechat. Sofia, 1990.]
- Bendall 1988:** S. Bendall. A private collection of Palaeologan coins. Wolverhampton, 1988.
- Grierson 1999:** Ph. Grierson. Byzantine coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collection. Vol. 5, part II, Washington, 1999.

A COIN OF TSAR CONSTANTINE ASEN (1257 – 1277),
OVERSTRUCK ON SILVER FLAN

Tencho POPOV

SUMMARY

The newly found silver coin of Tsar Constantine Asen (**Fig. 1**) is issued with the dies of the bronze type – “the tsar on a horse” (**Fig. 2**) over the silver trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II, cut without doubt after 1272, when Andronicus is proclaimed as co-emperor with his father (**Fig. 3**). The parameters are: weight – 2.05 g and diameter 22 – 25 mm.

The coin was struck to mark the events in Tarnovo in 1275, when the pretender to the throne Jacob Svetoslav was adopted by Tsaritsa Maria, the wife of Tsar Constantine Asen, during a church ceremony. Consequently, he became second in succession to Constantine's Asen throne.

When Jacob Svetoslav arrived at Tarnovo he brought with himself coinage issued in his name (**Fig. 4**), which had him depicted as a tsar, protector of the realm. As a counter-measure to this unauthorised coinage and to the political challenge created by it the local authorities ordered the issuance of silver coins in the name of the ruling Tsar Constantine Asen.